

ОБМЕЖЕННЯ І ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ

За загальним правилом обмеження волі відноситься до покарань, які є альтернативними такому виду кримінального покарання як позбавлення волі на певний строк. Але в певній мірі вони є і спорідненими видами кримінальних покарань. Обмеження волі, як і позбавлення волі, відноситься до покарань, пов'язаних з виправним впливом на засудженого і полягає в триманні засуджених у кримінально-виконавчих установах. При позбавленні волі – це кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії), при обмеженні волі – це кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри). Проте і у виправних центрах здійснюється: а) психологічний і виховний вплив на засуджених; б) нагляд за ними, який полягає в цілодобовому і постійному контролі за їх поведінкою, що тягне обмеження особистих прав, свобод і потреб засуджених; в) покладення на них певного тягаря, пов'язаного зі змушеною необхідністю дотримуватися режиму, що існує у виправному центрі; г) залучення засуджених до обмеження волі до праці¹. Але аналіз порядку і умов виконання цих видів кримінальних покарань дає підстави стверджувати, що правовий статус осіб, які відбувають ці покарання, суттєво відрізняється, на що і буде звернута увага у даній статті. Слід також зазначити, що у правовій літературі питанням правового статусу осіб, засуджених до обмеження волі, приділялась недостатня увага²,

¹ Лисодед О.В. Питання виконання покарання у виді обмеження волі // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Вип.88. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – С.161, 162.

² Бодюл Є. М. Особливості та деякі проблеми виконання покарання у виді обмеження волі // Прobl. пенитенціар. теорії і практики: Щоріч. бюл. Київ. ін-ту внутр. справ / Голов. ред. О.Ф. Штанько. – К.: Київ. ін-т внутр. справ, 2004. – № 9. – С. 241–247; Кушнір П.Г. Правовий статус осіб, засуджених до обмеження волі: соціально-економічний аспект // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред В.Я. Тацій. – Вип.69. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С.148–153; Кримінально-виконавчий кодекс України: Наук.-практ. коментар / За заг. ред. Степанюка А.Х. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2005. – С.210–216.

а порівняльний аспект з іншими видами кримінальних покарань взагалі не розглядався, що теж обумовило звернення автора до цієї проблематики.

Правовий статус осіб, засуджених до позбавлення волі, більш-менш чітко врегульований у ст.107 КВК України, яка містить перелік прав засуджених (ч.1), обов'язків (ч.3) і заборон (ч.4). Зокрема, засуджені до позбавлення волі мають право: а) одержувати інформацію і роз'яснення про умови відбування і порядок виконання покарання у виді позбавлення волі; б) користуватися послугами, які надаються в місцях позбавлення волі, в тому числі додатковими, оплачуваними; в) брати участь у трудовій діяльності; г) отримувати медичну допомогу і лікування, в тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких; ґ) розпоряджатися грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами; д) здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови; е) одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі; є) зустрічатися з родичами та іншими особами; ж) подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені і з питань, що стосуються їх особисто; з) брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом; и) придбавати, користуватися і зберігати предмети першої необхідності, періодичні видання, літературу, продукти харчування; і) розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки; ї) одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту; й) одержувати правову допомогу від адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. У ч.2 ст.107 КВК України вказується, що засудженим до позбавлення волі можуть надаватися й інші права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку і умовам виконання та відбування покарання.

Але в окремих статтях, що регулюють порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення волі, містяться суттєві обмеження цих прав. Наприклад, ст.108 КВК України встановлює, що витрачати грошові кошти можна лише за безготівковим розрахунком, а статті 138-140 вказують і на певні обмеження щодо

суми грошей, яку можна витратити щомісяця. Ці ж статті КВК України вказують і на чітко визначену кількість побачень в рік з родичами, а до недавнього часу встановлювали і чітко визначену кількість посилок, передач, бандеролей, які засуджені до позбавлення волі могли отримувати протягом року, і яка залежала від рівня безпеки виправної колонії³. У ст.110 КВК України встановлюється, що засудженим до позбавлення волі надається право лише на чотири телефонних розмови протягом року тривалістю до п'ятнадцяти хвилин. Стаття 125 КВК України гарантує для засуджених до позбавлення волі доступність і безоплатність лише повної загальної середньої освіти і т.ін.

У главі ж 13 КВК України, що регулює питання виконання покарання у виді обмеження волі, окремих статей, присвячених правовому статусу осіб, засуджених до цього виду покарання, взагалі не міститься, але це не означає, що таких норм взагалі не існує. У даному випадку права та обов'язки засуджених розміщені у тих статтях, які регулюють порядок і умови виконання і відбування цього виду покарань. Аналіз цих норм дає нам підстави зробити висновок, що засуджені до обмеження волі мають значно більше прав у порівнянні з особами, що відбувають покарання у виді позбавлення волі. Крім прав, вказаних у ст. 107 КВК України для засуджених до позбавлення волі, всі засуджені до обмеження волі мають право носити цивільний одяг, мати при собі гроші та цінні речі, користуватися грішми без обмежень; відправляти листи, отримувати посилки (передачі) і бандеролі, одержувати короткострокові побачення без обмежень, а тривалі побачення – до трьох діб один раз на місяць⁴; займатися сільським господарством⁵.

Цікавим з огляду порівняння прав засуджених до позбавлення волі і засуджених до обмеження волі є інститут коротко-

³ Законом України від 28 грудня 2007 р. №107-VI „Про Державний бюджет України на 2008 рік та внесення змін до деяких законодавчих актів України” були внесені відповідні зміни до статей 112, 138, 139, 140, 143, 151 КВК України і засуджені до позбавлення волі отримали право одержувати посилки (передачі) і бандеролі без обмеження їх кількості.

⁴ Такі права серед засуджених до позбавлення волі мають тільки особи, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання (ч.3 ст.138 КВК України) і які знаходяться у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній (ч.2 ст.99 КВК України).

⁵ Пункт 30 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25 грудня 2003 р. № 275 (Офіц. вісн. України. – 2003. – № 52. – Ст. 2898).

часних виїздів за межі місць позбавлення волі. Так, згідно зі статтею 111 КВК України засудженим до позбавлення волі, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, дільницях соціальної реабілітації колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, може бути дозволено короткочасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими обставинами: а) смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого; б) стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї. Засудженим же до обмеження волі, відповідно до ч.2 ст.59 КВК України, може бути дозволено короткочасні виїзди за межі виправного центру за обставин, передбачених законом для осіб, засуджених до позбавлення волі, а також з інших поважних причин у наступних випадках: а) за необхідності звернутися в медичний заклад з приводу захворювання чи лікування за наявності відповідного медичного висновку; б) для складання іспитів у навчальному закладі; в) за викликом судових і слідчих органів – на період провадження слідства чи дізнання; г) для попереднього вирішення питань трудового і побутового влаштування після звільнення – строком до семи діб, без урахування часу на дорогу; г) у разі виникнення інших життєво необхідних обставин, які потребують присутності засудженого. Тобто перелік підстав для виїзду засуджених до обмеження за межі виправного центру значно ширший і, що головне, не є вичерпним.

З вищевказаних підстав короткочасних виїздів за межі виправного центру для засуджених до обмеження волі можна зробити принаймні ще два цікаві висновки:

1) засуджені до обмеження волі мають право залишати територію виправного центру для складання іспитів у навчальному закладі. При цьому закон не містить вказівки на те, про які заклади і про яку форму навчання йдеться. Враховуючи порядок і умови виконання і відбування цього виду покарання, можна стверджувати, що засуджені до обмеження волі мають право навчатись у будь-якому навчальному закладі, у тому числі і у вищому, але тільки на заочній формі навчання, так як вони постійно повинні знаходитись в межах виправного центру і повинні працювати, а це унеможливорює денну форму навчання. З обов'язку постійного перебування на території виправного центру впли-

ває, що засуджений до обмеження волі може навчатись лише в навчальних закладах, які розташовані неподалік від виправного центру, і з яких засуджений має можливість щоденно повертатись до виправного центру. За таких умов адміністрація виправного центру може дозволити виїзд засудженому за межі виправного центру для прослуховування установчих лекцій, відвідування консультацій, складання екзаменаційної сесії та в інших випадках, передбачених навчальними планами заочних відділень (факультетів) навчальних закладів. На цей час, відповідно до законодавства про працю, засуджений повинен звільнитись від виконання трудових обов'язків.

Таким чином, засудженим до обмеження волі право на освіту гарантується у більшому обсязі, ніж засудженим до позбавлення волі. Але вказана норма закону потребує більшої чіткості. Для прикладу можна звернутись до КВК Російської Федерації, де у ч.9 ст.50 встановлено, що засудженим до обмеження волі дозволяється заочно навчатися в закладах середньої професійної і вищої професійної освіти, розташованих в межах території суб'єкта Російської Федерації за місцем відбування покарання⁶. Серед країн пострадянського простору, у кримінальних кодексах яких передбачений даний вид кримінального покарання, подібні положення є також у КВК Республіки Беларусь (ч.9 ст.47), КВК Республіки Казахстан (ч.8 ст.46), Кодексі Азербайджанської Республіки про виконання покарань (ч.6 ст.55), Кодексі виконання кримінальних покарань Республіки Таджикистан (ч.9 ст.52)⁷;

2) засуджені до позбавлення волі, згідно зі статтею 116 КВК України, мають право на медико-санітарне забезпечення, але лікуватись можуть тільки в лікувально-профілактичних закладах Державної кримінально-виконавчої служби України. Засуджені ж до обмеження волі мають право лікуватись у будь-яких медичних закладах, підпорядкованих Міністерству охорони здоров'я України. У даному випадку на це чітко вказує ст.63 КВК України: лікувально-профілактична і протиепідемічна

⁶ Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. С.В. Степашина. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Юристъ. 2001. – С.200; Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. И.Л. Трунова. – М.: Эксмо, 2006. – С.141, 142; Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации / Под ред. А.И. Зубкова. – 3-е изд., перераб. – М.: Норма, 2007. – С.143.

⁷ Уголовно-исполнительные кодексы. – Донецк: Донецк. мемориал, 2004. – С.16, 66, 148, 292.

робота у виправних центрах організовується і проводиться на загальних підставах відповідно до законодавства про охорону здоров'я органами і закладами охорони здоров'я. Направлення ж засуджених до лікувальних закладів визначається згідно з порядком обслуговування населення органами охорони здоров'я.

З огляду на виїзди за межі виправного центру, слід зазначити і те, що засудженим до обмеження волі як захід заохочення може надаватися дозвіл на виїзд до близьких родичів за межі виправного центру на святкові, неробочі та вихідні дні (ч.1 ст.67 КВК України), але не більше одного разу на місяць (ч.3 ст.69 КВК України). Подібний захід заохочення для засуджених до позбавлення волі не передбачений.

Також треба нагадати і про те, що у період 2001-2003 рр. у ст.107¹⁰ ВТК України⁸ передбачався ще й такий захід заохочення як дозвіл на виїзд до близьких родичів за межі виправного центру у відпустку терміном до дванадцяти діб один раз на рік, який не знайшов свого подальшого відображення у нормах КВК України. Враховуючи те, що засуджені відповідно до ч.2 ст.60 КВК України мають право на відпустку і така відпустка повинна їм надаватися, то, на нашу думку, слід повернутись і до такого заходу заохочення. Застосування заходів заохочення до засуджених є правом, а не обов'язком адміністрації. Але це було б яскравим прикладом гуманізації процесу відбування цього виду кримінальних покарань, втіленням таких принципів кримінально-виконавчого законодавства як диференціація та індивідуалізація виконання покарань, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки. Подібний захід заохочення також є у КВК Російської Федерації (ч.1 ст.57), КВК Республіки Беларусь (ч.1 ст.54), КВК Республіки Казахстан (ч.1 ст.51), Кодексі Азербайджанської Республіки про виконання покарань (ст.60), Кодексі виконання кримінальних покарань Республіки Таджикистан (ч.1 ст.57)⁹.

Засуджені до обмеження волі можуть проживати як на території виправного центру (як правило, у спеціально призначених гуртожитках), так і за територією, але в межах виправного центру в орендованих квартирах або придбаному житлі. Це стосується засуджених, які не допускають порушень встановле-

⁸ Про внесення змін до Виправно-трудоного кодексу України: Закон України від 11 липня 2001 р. №2636-III // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 33. – Ст. 1523.

⁹ Уголовно-исполнительные кодексы. – Донецк: Донецк. мемориал, 2004. – С. 17, 68, 149, 238, 293.

ного порядку виконання покарання у виді обмеження волі, мають сім'ї та відбули шість місяців строку покарання (ч.6 ст.59 КВК України)¹⁰. Такі особи зобов'язані сумлінно працювати на об'єктах, визначених адміністрацією виправного центру та від одного до чотирьох разів на тиждень з'являтися у виправний центр для реєстрації (у КВК РФ – до чотирьох разів на місяць (ч.8 ст.50)). Решта часу проводиться ними на власний розсуд.

Навіть якщо засуджені до обмеження волі проживають у гуртожитках і до них застосований такий захід стягнення як заборона виходу за межі гуртожитку у вільний від роботи час (ч.1 ст.68 КВК України), вихід може бути дозволений для одержання медичної допомоги; придбання продуктів харчування і предметів першої потреби; відвідання лазні, пральні або перукарні; одержання поштових відправлень; відвідання установ і організацій, навчальних закладів (ч.8 ст.69 КВК України).

У цілому слід зазначити, що заходи стягнення, які застосовуються до осіб, засуджених до обмеження волі, менш суворі, а заходи заохочення – більш суттєві, ніж заходи, що застосовуються до осіб, засуджених до позбавлення волі. Так само і перелік обов'язків та заборон засуджених до обмеження волі, передбачених у частинах 3, 4 ст.59 КВК України, значно менший, ніж у ст.107 КВК України. А можливості спілкування з зовнішнім світом для осіб, засуджених до обмеження волі, як вбачається з правового статусу, значно більші. Це дає можливість визнати, що цей вид кримінального покарання дійсно не пов'язаний з ізоляцією від суспільства на відміну від позбавлення волі, де забезпечення ізоляції засуджених є однією із основних вимог режиму у виправних колоніях (ч.1 ст.102 КВК України).

Рекомендована до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства ІВПЗ АПРН України (протокол № 5, від 10 вересня 2008 р.)
Рецензент – доктор юрид. наук, професор А.Х. Степанюк

¹⁰ Таке право серед засуджених до позбавлення волі мають також тільки особи, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання (ч.3 ст.138 КВК України) і які знаходяться у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній (ч.2 ст.99 КВК України) з дозволу адміністрації в разі відсутності порушень режиму відбування покарання та наявності житлових умов.